

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСНОГО АВТОРСЬКОГО ДОСВІДУ ШКОЛЯРІВ ПРИ ВИРІШЕННІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ЗАВДАНЬ

У статті представлений структурний аналіз творчої діяльності школярів зі створення текстів різних типів. Проведено аналіз кореляцій між якістю творчих робіт, рівнем креативності та результатами діагностики стану робочої пам'яті учнів.

Ключові слова: літературно-творча діяльність, робоча пам'ять, рівень креативності.

Е.В. Войтенко

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОБСТВЕННОГО АВТОРСКОГО ОПЫТА ШКОЛЬНИКОВ ПРИ РЕШЕНИИ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЗАДАЧ

В статье представлен структурный анализ творческой деятельности школьников по созданию текстов разных типов. Проведен анализ корреляций между качеством творческих работ, уровнем креативности и результатами диагностики состояния рабочей памяти учащихся.

Ключевые слова: литературно-творческая деятельность, рабочая память, уровень креативности.

E.V. Voytenko

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTIC OF STUDENTS' AUTHORIAL EXPERIENCE IN SOLVING LITERARY AND ARTISTIC PROBLEMS

This article presents a structural analysis of the creative activity of students in creating different types of texts. The analysis of correlations between the quality of creative work, the level of creativity and the results of diagnostics of the working memory of students was made.

Key words: literary and artistic activities, working memory, the level of creativity.

Постановка проблеми. У психології немає єдиної думки про роль пам'яті у творчій діяльності. Накопичений масив цінних, але розрізнених спостережень багатьох авторів про неоднозначний і часто суперечливий вплив пам'яті, минулого досвіду на творчу діяльність. Так чимало уваги приділяється опису негативної ролі минулого досвіду в творчості, який може перешкоджати, гальмувати рух у принципово новому напрямку, підкреслюється необхідність подолання «бар'єра минулого досвіду». Багато дослідників, відзначаючи важливу

роль пам'яті в процесі літературно-творчої діяльності, беруть до уваги тільки відбивні функції пам'яті і бачать її роль виключно в пасивному збереженні минулого досвіду, як опори для створення нового.

Аналіз публікацій. Наше дослідження було організовано з позицій сучасного системного підходу, в якому пам'ять представлена як активний процес, який включається в якості необхідного елемента в протікання всіх інших психічних процесів, виконуючи не тільки функцію зберігання, але також функцію відбору та активного перетворення сприйнятої людиною інформації. Увага прихильників такого підходу спрямована на вивчення ролі пам'яті в організації та регуляції діяльності і когнітивних процесів (С.П. Бочарова, Р.М. Грановська, В.П. Зінченко, Б.Ф. Ломов, В.Я. Ляудіс, М.А. Кузнєцов, Г.К. Серєда, Т.Б. Хомуленко, Л.В. Черемошкіна та ін.).

Мета статті - представити психологічну характеристику власного авторського досвіду учнів при вирішенні літературно-художніх завдань і аналіз кореляцій успішності літературно-творчої діяльності, рівня креативності та результатів діагностики стану робочої пам'яті учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь учні 5-6-х класів Слов'янської гімназії м. Києва. Досліджуваним було запропоновано створення письмових висловлювань різних типів: розповідь, опис і роздум – в художньому стилі.

Текст розповідного типу представляв собою оповідання на тему: "Одного разу ...". Завдання такого типу дають можливість розкрити в запропонованій темі найбільш значущий зміст об'єктивної дійсності, що визначає успішність творчих робіт дітей. Думка про те, що досягнення дітей в області літературної творчості залежать від близькості теми і завдання роботи їх внутрішньому світу, висловлювалася різними авторами неодноразово. [1-3] Більша частина дітей (64,3%) написали твори на достатньому рівні (7,8,9 балів), 22,9% дітей виконали роботу на високому рівні (10,11,12 балів), 11,5% робіт середнього рівня (5,6 балів) і 1,4% дітей не впоралися із завданням (2 бали).

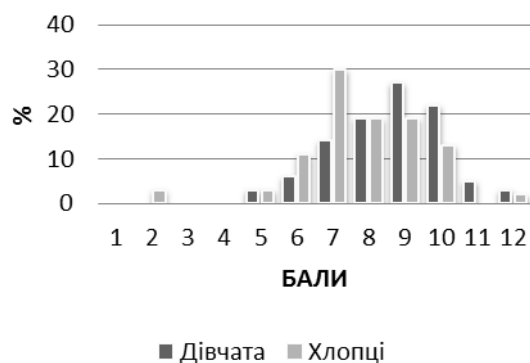


Рис. 1. Розподіл дівчат і хлопців по успішності написання твору-оповідання

Порівняння вибірки на основі її поділу за статтю виявило наявність статистично значущих відмінностей між дівчатками і хлопчиками ($U = 3176$; $p = 0,001$) в якості написання твору-оповідання (рис.1).

Аналіз творчих робіт учнів дозволив зробити наступні висновки. Оповідання як літературний жанр являє собою розповідь про одну подію з життя дійових осіб, має чітку структуру, де є вступ (зав'язка дії), основна частина (розвиток дії) і висновок (розв'язка). Тому, щоб виконати роботу відповідно до поставленого завдання, учні повинні були, насамперед, активізувати в пам'яті чітке уявлення про жанрову своєрідність малої епічної форми. Тобто першою умовою успішного виконання завдання було знання теоретико-літературних понять і законів побудови літературного твору. Незважаючи на те, що знайомство з композиційними особливостями оповідання як літературного жанру починається ще в початковій школі, 12,9% дітей зазнавали певні труднощі при виконанні завдання.

Серед найбільш поширених помилок можна відзначити нерозмірність частин тексту, порушення послідовності і зв'язності в оповіданні. Причиною таких недоліків міг бути недостатній рівень розвитку логічної пам'яті, а також відсутність так званої «текстотворчої компетентності», для якої характерна наявність знань про типи і структуру текстів, навички перетворення наявних у пам'яті уявлень про світ в зв'язний текст. [4]

Відповідність завданню забезпечує також здатність в процесі написання твору постійно утримувати в робочій пам'яті тему творчої роботи і співвідносити

з формулюванням теми результати своєї роботи. Однак багато дітей, прагнучи використувати в оповіданні весь наявний матеріал, виявилися нездатними ще контролювати себе, захоплювалися розповіддю і втрачали сюжетну лінію. Відхилення від теми спостерігаються у 34,3% дітей нашої вибірки.

Відкрите формулювання теми надавало великий простір для творчої роботи уяви. Уява як комбінуюча здатність мозку знаходиться в прямій залежності від багатства і різноманітності попереднього досвіду людини: чим багатший досвід людини, тим ширший матеріал, яким володіє його уява. Тому важливою умовою для побудови оригінального сюжету служить достатній запас придатних для комбінування елементів.

Семантичний аналіз творів підтвердив, що в процесі літературної творчості відбувається осмислення і перетворення учнями своїх життєвих вражень. Ми отримали тексти оповідань, які репрезентують суб'єктивно значимий досвід стосунків дітей з навколишньою дійсністю: в більшості робіт представлено відображення найбільш близької і зрозумілої дітям побутової сфери, повсякденних життєвих ситуацій, часто – звичної послідовності дій протягом дня, ситуацій спільного проведення часу, спільної діяльності або гри. Більш яскраві, оригінальні за задумом розповіді вийшли у тих дітей, в пам'яті яких були більш яскраві і більш глибоко емоційно пережиті враження. Можна припустити, що активізація емоційного досвіду забезпечила більшу залученість дітей у творчий процес і стала мотивуючим фактором при написанні оповідання. Як бачимо, рівень творчої уяви визначається широтою попереднього досвіду учнів.

Самостійна організація тексту вимагає актуалізації мовного досвіду і відбору з наявного в пам'яті запасу слів тільки деяких, відповідних темі. Лексичний аналіз показав, що основна частина творчих робіт дітей – 78% – відрізняється бідністю та одноманітністю словникового запасу, що можна пояснити обмеженістю мовленнєвого досвіду. Тільки 2,1% розповідних текстів дітей нашої вибірки були оцінені як оригінальні за задумом і вдалі з точки зору його реалізації за формою і за змістом. Таким чином, на основі лексико-семантичного аналізу творчих робіт дітей можна зробити наступний висновок:

для того щоб самостійно придумати цікавий сюжет, необхідно володіти відповідним запасом життєвих вражень; мати навички перетворення цих вражень у зв'язний текст; активно володіти досить широким лексичним запасом. Виділені фактори пов'язані з функціонуванням пам'яті, яка, таким чином, виступає як основна умова успішності творчої роботи.

Тема тексту-роздуму була сформульована у вигляді відкритого питання: «Яка краса врятує світ? (Про красу зовнішню і красу людської душі)», відповідь на яке можна було будувати на матеріалі вивчених в шкільному курсі літератури творів. Більша частина дітей (60,8%) написали твори на достатньому рівні (7,8,9 балів), 14,3% дітей виконали роботу на високому рівні (10,11,12 балів), 24,3% робіт середнього рівня (4,5,6 балів) і 0,7% дітей не впоралися із завданням (3 бали). Порівняння вибірки на основі її поділу за статтю виявило наявність значної переваги дівчаток над хлопчиками ($U = 3293$; $p < 0,001$) в якості написання твору-роздуму (рис. 2).

Написання твору-роздуму як вид діяльності потребує, в першу чергу, глибокого розуміння запропонованої теми та вміння правильно підібрати матеріал для її розкриття. Розуміння, як процес «накладання» наявних в пам'яті знань на сприйманий об'єкт, залежить від даних попереднього досвіду.

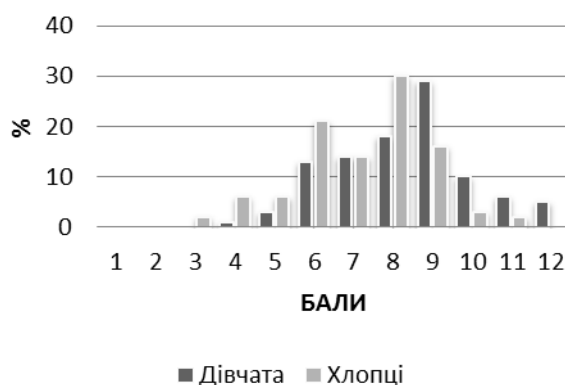


Рис. 2. Розподіл дівчат і хлопців по успішності написання твору-роздуму.

Так незнання рядом учнів змісту виділених у формулюванні теми понять (краса зовнішня і краса людської душі) призвело до нерозуміння теми і, як наслідок, до неадекватного підбору матеріалу для її розкриття. Надана дітям

свобода вибору матеріалу передбачала знання літературних джерел, зміст яких можна було б використовувати для доказу своїх ідей. Тому, розглядаючи наявні знання як відправну точку для розуміння проблеми і матеріал для її вирішення, відхилення від теми, які спостерігаються в роботах 39,3% дітей, можна пояснити відсутністю або недостатністю інформаційної бази розуміння.

Оскільки твір-роздум створювався на матеріалі літературних творів, від учнів вимагалось творче осмислення концепції прочитаного твору в цілому, розуміння авторської позиції, аналіз вчинків героїв та їх адекватна оцінка, вираження читацьких почуттів. Тому умовою успішного виконання завдання дітьми було володіння логічними операціями аналізу, синтезу, зіставлення, встановлення зв'язків і відносин, узагальнення. Лексико-семантичний аналіз творів показав уміння більшості учнів (60,8%) встановлювати смислові зв'язки між елементами тексту. Однак здатність до зіставлення і синтезу елементів художнього твору в учнів 5-6-х класів ще не досконала. Тому, аналізуючи тексти творів, вони часто неточно формулюють свої думки. У творах зустрічаються повтори, має місце порушення послідовності, відсутність зв'язку між елементами тексту.

Написання твору-роздуму вимагало від учнів емоційного відгуку на події, зображені в художньому творі, що стає можливим при наявності досвіду подібних емоційних переживань. Емоційна пам'ять дозволяє учням на основі безпосередньо-емоційної реакції охопити загальний контур авторської позиції, досить точно визначити основний емоційний тон тексту. Однак оцінка вчинків літературних персонажів у них в деяких випадках була невірною. Це говорить про те, що уявлення підлітків про психічні властивості людей ще недостатньо чіткі і що пов'язані з ними життєві враження недостатньо узагальнені. Головну увагу учнів спрямовано на безпосередньо зображені риси характеру героя, які можуть бути і другорядними, більше ж складні, суттєві риси характеру, які вимагають розумового аналізу, не засвоєні або ж тлумачаться недиференційовано. Неадекватність оцінок у досить великої кількості дітей (38,6%) свідчить, крім ще слабого розвитку аналітичної здібності, також про несформованість навичок

роботи з літературним твором, про нерозуміння значення багатьох образотворчих прийомів для характеристики літературних героїв. Таким чином, написання твору-роздуму вимагає від учнів інтеграції знань, уявлень, елементів досвіду, отриманих із різних джерел, на основі аналізу та співвіднесення їх з умовами поставленої задачі, що забезпечують різні аспекти функціонування пам'яті.

Тема твору-опису була сформульована таким чином: «Знайомтеся – це я!». Подібні формулювання дозволяють учням використовувати у творчій роботі їх власні уявлення про самих себе, свій життєвий досвід, дають можливість проявити самостійність, ініціативу. Більша частина дітей (56,4%) написали твори на достатньому рівні (7,8,9 балів), 15% дітей виконали роботу на високому рівні (10,11 балів), 24,3% робіт середнього рівня (5,6 балів) і 4,3% дітей не впоралися із завданням (3 і 2 бали). Порівняння вибірки на основі її поділу за статтю виявило наявність значущих відмінностей між дівчатками і хлопчиками ($U = 3101,5$; $p = 0,004$) в якості написання твору-опису (рис. 3).

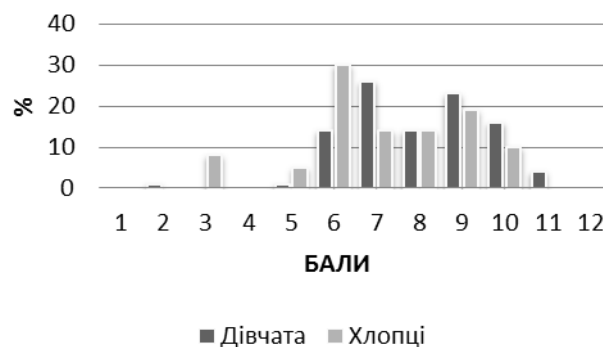


Рис. 3. Розподіл дівчат і хлопців по успішності написання твору-опису.

Специфікою твору-опису як виду творчої роботи є передача загального враження від предмета (явища, особи) і розкриття окремих найбільш характерних його ознак. Таким чином, від учнів вимагалось відтворення узагальненого уявлення про самих себе і характеристика власних найбільш суттєвих особливостей. Такі уявлення формуються в досвіді повсякденного спілкування з оточуючими людьми в результаті осмислення своїх невдач і можливостей. Тому діти, які мають більш чіткі уявлення про свою зовнішність, особливості характеру, власні недоліки мали певні переваги при виконанні даного їм завдання,

тому що, чим більше систематизовані та узагальнені знання, тим легше відбувається їх активний відбір з інформаційної бази пам'яті. Такі діти змогли розкрити в творах більше різних аспектів власної індивідуальності, в результаті чого їх творчі роботи були оцінені експертами як більш вдалі (15% робіт).

Опис являє собою словесне малювання, де образи замість фарб створюються за допомогою слів. Лексичний аналіз творчих робіт ще раз продемонстрував бідність словникового запасу основної маси учнів (85%), що може бути пов'язано як з обмеженістю мовленнєвого досвіду, так і з відсутністю знання психологічних характеристик особистості. Більше 7% робіт мають недостатній обсяг.

Словесне малювання вимагає спостережливості, здатності звертати увагу на деталі. Проте загальновідомо, що увага не виникає до об'єктів, стосовно яких відсутній інтерес як мотив пізнавального характеру. Тому, зберігаючи мотиваційні установки, пам'ять регулює прагнення отримувати знання про певний об'єкт, набуття їх, збереження та реконструкцію у зв'язку з поставленим завданням. Відсутність інтересу до власної особистості призводить до відсутності знання своїх психологічних особливостей, нездатності адекватно їх описати. Аналізуючи власні особистісні особливості, учні дають одноманітні, примітивні характеристики. Виникнення в творах дітей неточних образів можна пояснити тим, що в пам'яті учнів 5-6-х класів узагальнені та системні знання вмісту психологічних понять, що визначає ті чи інші особливості особистості, ще тільки починають формуватися.

Опис вимагає створення цілісного уявлення про описуваний об'єкт, формування певного ставлення до нього. Виконання цього завдання можливе, якщо той, хто пише, здатний представити кінцевий результат, скласти для себе план роботи і дотримуватися його в ході її виконання. Цей процес регулюється мнемічною системою, яка зберігає уявлення мети творчої роботи до моменту її здійснення і, завдяки короткочасній оперативній пам'яті, забезпечує зіставлення мети з отриманим результатом на кожному етапі роботи.

Лексико-семантичний аналіз творів показав, що досить велика кількість дітей не впоралася із завданням (28,6%): роботи відрізняються неповнотою та поверховістю в розкритті теми, порушенням послідовності викладу, невмінням розрізняти основну та другорядну інформацію. Це говорить про нестачу досвіду авторської роботи у дітей нашої вибірки, відсутність навичок побудови літературних текстів певного типу, невміння довільно використовувати певні форми пам'яті в процесі творчої діяльності. Таким чином, результати виконання даного завдання продемонстрували дефіцит необхідних знань і навичок у застосуванні мовних, композиційних і образотворчих засобів опису в пам'яті досліджуваних.

Переважає більшість дівчаток в групах з високими оцінками з усіх видів творів може бути обумовлена, насамперед, особливостями їх емоційної сфери, яка вважається більш складною і диференційованою, ніж в осіб чоловічої статі. [5] Це, у свою чергу, визначає діапазон емоційного досвіду і впливає на творчу діяльність, виступаючи інформаційною базою для творчості. Є також дані про існування статевих відмінностей за рівнем розвитку мовлення і мовленнєвих навичок, словникового запасу; за багатством і правильністю асоціацій, смисловим розумінням мови, психолінгвістичними здібностями, вербальним інтелектом. [6] З усіх перерахованих характеристик мовних здібностей виявляється перевага дівчаток, тому можна стверджувати, що дівчатка, в цілому, мають більш широкий мовленнєвий досвід. Таким чином, умовою успішності дівчаток в написанні творів різних типів виступає їх здатність відтворювати, інтегрувати і використовувати свій досвід для продукування текстів.

Дисперсійний аналіз спільного впливу статі та віку дітей на результати написання творів дозволив підтвердити факт достовірності відмінностей між дівчатками і хлопчиками: при написанні твору-роздуму ($F = 4,95$, $p = 0,01$) і при написанні твору-опису ($F = 5,70$, $p = 0,00$).

Порівняння результатів психометричних вимірювань креативності та стану робочої пам'яті з оцінками результатів літературної творчості дітей виявило наявність певних зв'язків.

Образна креативність по тесту Торенса корелює лише з одним показником літературної творчості: чим вище образна креативність, тим вище якість твору-опису ($r = 0,24$; $p \leq 0,01$). Наявність зв'язку можна пояснити виходячи з розуміння образної креативності як здатності до продукування нових образів на основі запропонованих елементів. Подібна когнітивна активність також була важлива в тій діяльності, яка актуалізувалася мнемічною системою при написанні твору-опису: щоб створити певний образ, необхідно спочатку уявити його собі, відтворити на «внутрішньому екрані» його деталі. При цьому пам'ять як сховище перцептивних образів та їх елементів з одного боку і як система переробки інформації з іншого відіграє провідну роль, опосередковуючи всі структурні компоненти цього процесу: пошук, відбір, інтеграцію елементів в цілісний образ, рекомбінацію, стилізацію, звірення з певним еталоном і т.д. Тому досліджувані з більш високим рівнем розвитку образної пам'яті мали певні переваги і при виконанні образної батареї тестів Торенса і в роботі над твором-описом.

Результати написання творів мають сильні позитивні зв'язки з оцінкою креативності по Джонсону: чим вище креативність, тим вище якість твору-оповідання ($r = 0,38$; $p \leq 0,001$), роздуму ($r = 0,24$; $p \leq 0,01$) і опису ($r = 0,34$; $p \leq 0,001$). Робота над будь-яким типом творів передбачає використання придбаних раніше знань як засобу вирішення поставленої задачі шляхом їх актуалізації та перенесення в нові умови, що дає можливість зіставлення їх з умовами задачі і побудови на цій основі нових ідей. Здатність продукувати нові ідеї, спираючись на власні знання, автор тесту називає креативністю. Таким чином, попередній досвід, знання виступають основою креативності як особистісної якості і є умовою ефективності текстотворчої діяльності.

Показники розвитку пам'яті мають значні кореляції з результатами написання творів. Так, чим вище здатність запам'ятовувати по тесту Р. Амтхауера, тим вище якість твору-оповідання ($r = 0,27$; $p \leq 0,01$) і твору-роздуму ($r = 0,17$; $p \leq 0,05$). З якістю твору-опису даний показник пам'яті не пов'язаний ($r = 0,09$). Відсутність зв'язку можна пояснити, виходячи зі специфіки операційної структури діяльності дитини при створенні творів різних типів. Написання твору-

розповіді і твору-роздуму вимагає дотримання логічної послідовності у розвитку дії та обґрунтування певної тези і активізує логічну пам'ять, для якої характерні операції аналізу, зіставлення, встановлення зв'язків та відносин, узагальнення. При виконанні завдань тесту Амтхауера мало місце довільне запам'ятовування, опосередковане смисловою систематизацією вербального матеріалу як спеціальним прийомом запам'ятовування. Коефіцієнт запам'ятовування визначав стан робочої пам'яті досліджуваних, яка здійснювала логічну обробку стимульного матеріалу. Таким чином, зв'язок між показниками якості твору-розповіді, твору-роздуму і коефіцієнтом запам'ятовування обумовлений станом довільної логічної пам'яті. Робота над твором-описом вимагає активізації, в першу чергу, образної пам'яті, вміст якої визначається існуючими в свідомості уявленнями раніше сприйнятих предметів і явищ.

Результати визначення емоційного інтелекту корелюють з якістю твору-оповідання ($r = 0,17$; $p \leq 0,05$) і твору-опису ($r = 0,19$; $p \leq 0,05$). Методика вимірює здатність розпізнавати свої і чужі емоції, рівень емпатії, здатність розуміти доречність конкретних почуттів в заданій ситуації, а також здатність контролювати свої емоції і керувати ними. Такі здібності формуються в практиці соціальної взаємодії, і наявність подібного емоційного досвіду стає інформаційною базою творчої роботи над оповіданням і описом. Відсутність зв'язку емоційного інтелекту з оцінками твору-роздуму можна пояснити тим, що даний вид роботи вимагає актуалізації, в першу чергу, фактичних знань для побудови аргументації на користь висунутої тези.

Структурний аналіз творчої діяльності зі створення текстів різних типів показав, що пам'ять опосередковує всі структурні компоненти цього процесу. Отримані кореляції підтверджують наявність зв'язку між якістю творчих робіт, ступенем креативності та станом робочої пам'яті досліджуваних. Хороших результатів у творчих роботах досягають діти, які мають відповідний запас життєвих вражень, навички перетворення цих вражень у зв'язний текст; активно володіють досить широким словниковим запасом. Отримані дані дозволяють прогнозувати можливість розвитку регулятивних функцій пам'яті в процесі

вивчення літератури в школі, що робить можливим, в подальшому, розробку рекомендацій щодо організації навчання підлітків з опорою на виявлені закономірності.

Список літератури

1. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 600 с.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
3. Каневская М.Е., Фирсова Л.М. Связь успешности художественного творчества с направленностью личности у детей // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 69-75.
4. Андрієвська В.В. Психологічні особливості творення наукового тексту. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 216 с.
5. Куликов Л. В. Психология настроения личности: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.11: СПб., 1997. – 429 с.
6. Бендас Т. В. Гендерная психология: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — 431 с.